नं० ६७८—च

विपरीत ग्रहण प्रकरणम् (व्याकरणम्)

पत्रे २ (द्वावेव) (~~अ~~पूर्णम्)

नं० ५७८—च २ पत्रे

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ विपरीतग्रहणप्रकरणं लिख्यते हसेः ईहसः न्नत्यत्र
विपरीतग्रहणं दीर्घादाचार्य्याणां आचार्य्याणां मते दीर्घाट् चो द्वित्वं न स्यात् यथा दात्रं
पात्रं क्वचिद्दीर्घस्वराद्द्वित्वनिवृत्यर्थं यथा दात्रं पात्रं द्विलावः सः ह्रनस्येति विपरी।
तग्रहणं किमर्थं कृतमुच्यते विपरीतग्रहणात् अवष्टंभादिषु क्वापि द्विलमंतत्वाष।
त्वं स्यात् द्विलान्तोपि षत्वस्य निषेधाः क्वापि दृश्यते इति बोधनिमित्तं च यथा नसुवि।
स्वदनः अथ सूत्रे त्वषत्वाभावः नुडामः इत्यत्र विपरीतग्रहणग्रहणं किमर्थं कृतं तत्रा।
ह विपरीतग्रहणात् औपाधिकस्य आमः नुडागमो न भवति यथा युवां आवां सोनः पुंस
इत्यत्र विपरीतग्रहणं किमर्थं कृतं विपरीतग्रहणात् आदीनां कसो न भाव इत्येके यथा
द्यूहान् चपाच्छशः इत्यत्र विपरीतग्रहणं किमर्थं वाक्यगो ततीत्यादेः छत्वं न भव
ति नषीत्यत्र विपरीतग्रहणं किमर्थं कृतं विपरीतग्रहणं विकल्पकार्य्यप्रतिषेधार्थं
घोर्धातोरिपुद्वौ स्वरे इत्यत्र विपरीतग्रहणं किमर्थं विपरीतग्रहणात् हग्भ्रूकाराभ्यां इ
यत्त्वं वेस्यात् स्वसे चपाकसानामित्यत्र विपरीतग्रहणं किमर्थं विपरीतग्रहणात् च
देशादेश्छः छंद इत्यत्र चाकारस्य छादेशोन्नभावात् यथा छंद इत्यादौ भवति दो दं।

ॐ न्यादित्यत्रविपरीतग्रहणं किमर्थं विपरीतग्रहणात् अनाम्स्वन्तिम्तरीणामितिवाच्याम्।
वि षस्मांषस्मन्वतिषस्मनगार्य्यः आतोधातोर्लोपः इत्यत्रविपरीतग्रहणात् किंविपरीतग्रह।
८ णात् क्वचित् अधातोरप्याकारलोपः यथाक्त्वाः ऐसखुः इत्यत्रविपरीतग्रहणात् निर्दे
शविपर्ययतयोर्दुनिह्नत्यर्थः आम् उ-डित्यत्रविपरीतग्रहणात् किं विपरीत ग्रहणात् क्व।
चापि आम्नंतरहितात्पिउ-ताम् आटश्रो भवति यथा गोपायां शत्वन्यादेरित्यत्रविपरीतग्र।
हणात् किंविपरीतग्रहणात् एकतरस्यप्रतिषेधार्थः यथा एकतरं एकतरे अन्यत् अन्यत
रत् एवं एकतरस्यपरस्यपतयोस्सोर्नशत्वरादेशः एकतराणी सवर्णे दीर्घः सह इत्यत्रवि
परीतग्रहणात् क्वचापि दीर्घस्य दीर्घो भवति यथा मणीवदंपतीव आसो इत्यत्रविपरीत
ग्रहणात् ऊऔ न भवति यथा युवां अवां ङितिपूर्वदस्य न सेधः इत्यत्रविपरीतग्रहणात्
दादेः पूर्वस्य क्रमेयत्वं न भवति ह्वातिस्तुचितं यथा दत्तः ऋसाद्विर्दैः इत्यत्रविपरीतग्रहण
त् ऋसाभावेपि द्वित्वं स्यात् यथा उगधीत्यादौ नाक्वादेः इत्यत्रविपरीतग्रहणात् स्तंभानां
सौधात्वनां नुर्नीवक्तव्यः स्तभ्नोति स्तभ्नाति आभ्वोर्स्मादाविन्यत्रविपरीतग्रहणं किमर्थं
हातमुच्यते विपरीतग्रहणात् क्वचापि इत्यनेन सूत्रेण आत्वं न भवति यथा औऋउत् २

दिस्योर्हसात् इत्यत्रविपरीतग्रहणात् ॥ श्रोतोटीटित्यंतिपूःसिप इत्यनयोर्लोपोनभवति सावन्तु
उहू इत्यत्रविपरीतग्रहणात् स्त्रीनुमागमोनभवति तेन अनडुाही इत्यादि इमौ इत्य
विपरीतग्रहणात् ऊऔऔनभवति युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयाभिर्तेमेवांनौव
स्नसौ इत्यत्रविपरीतग्रहणंकिमर्थंउच्यते विपरीतग्रहणात्विपरीताभिधानेक्वचि
त्वयामयेत्यस्मिन् अर्थेत्तेनभवति इत्यपिसूचितं यथाश्रुतंतेनिखिलंयार्थेतितिनिय
मोनेष्यतेतुभ्यैःस्यः इत्यत्रविपरीतग्रहणात् उपसर्जनेनपुंसकेसकारोनस्यादितिन्य
ट्स्रामोनुडइतिसूत्रेकर्त्तव्येनुडागमइतिनुडोनित्यंत्वज्ञापनार्थंतेनवारीणामित्यादौ
नुडप्रयोगः तस्मान्नामिनःस्वरे इत्यस्यप्राप्तिर्नभवति तदर्थंनुडागमः इतिविपरीतग्रह
णप्रक्रमणम् अनश्च इत्यत्रहोइस्वादिःस्वरे इतिसूत्रेणनकारःस्याद्विगुणत्वंजायतेयतन्त्र
स्यात् आतोनपीतिसूत्रेः नपशाहृस्वापकात् एवंइनांशौमोडितिसूत्रेः पीइनाप्तिति
पदेनकारद्वित्वस्यस्थलेनटपिनभवति पदांतस्थलेनकारस्यद्वित्वंसंभवति तदत्रपदा
नस्थलंनभवति इतिसूत्रकाराशयः आनामनभवतिनगरीणांनामनवतिनगरीतनका
रवर्जितस्यानों टोरं त्यादितिसूत्रवर्जितेन हभिष्टइतिसूत्रयोनिषधःसनभवति

वि- ष्टुभिः ष्टुरिति सूत्रेणाग्निर्भवति सवर्णदीर्घः सह मणीवादिवर्ज्यं अतुभ्यः तीस्वरूपाचार्ये।
२ णोक्तं यत् वार्त्तिकं अस्पृष्टे इधधा चकस्य वकारस्योपदानात् सवर्णदीर्घः सह इत्यविप
3 रीतग्रहणं किमर्थं देवभिस्स इत्यस्मिन् स्थले वपः इत्यनेन सूत्रेण भिसो भकारस्याकारादेशे
कृते सति सवर्णदीर्घः सह इत्यनेन सूत्रेण दीर्घो न स्यात् किंतु अइएइ तस्य सूत्रस्य प्रा
प्तिर्भवति पुनः एऐऐ इति सूत्रेणैरोकारादेशः स्यात् देवैरिति सिद्धं सवर्णदीर्घः सह इ।
त्यत्र विपरीतग्रहणं नाजानंतर्ये वहिष्ट्वप्रकॢप्तिः कौमुद्याः परिभावा इति परिभाषा।
ज्ञापनार्थं अनन्तरस्य भावः अनंतर्यं अचः स्वरस्य अनंतर्यं अजानंतर्यं तस्मिन् अजा
नंतर्ये अजानंतर्ये स्वनंतरत्वे स्वरांतरांगत्वाभावेन वहिः प्रकॢप्तिर्न वहिरंगे प्रत्यये प्र
कॢप्तिमिदीर्घत्वकल्पनम् एतद्कार्यं अन्तरंगं प्रत्ययकार्यं वहिरंगं असिद्धं वहिरंगमंत
रंगे इति कौमुद्याभावा ॥ ॥

२